

بسم الله الرحمن الرحيم

موانع عبرت پذیری از منظر امام علی علیه السلام

فاطمه مخبریانفر

طلبه سطح ۲ حوزه علمیه فاطمیه دامغان

چکیده

از کارآمدترین روش های تربیتی که در قرآن و سیره پیشوایان دینی آمده، روش عبرت است. عبرت حالتی است که در اثر برخورد با اموری ظاهری و مشهود، برای انسان پدید می آید و به معرفتی باطنی و غیرمشهود منتهی می شود. به این حالت، اگرچه روش نمی گویند ولی باتوجه به عامل ایجادکننده آن، جنبه روشی پیدا می کند. از آن جا که همه ادیان الهی از جمله دین اسلام انسان ها را به درس آموزی از سرگذشت پیشینیان فراخوانده اند چون تأثیر چشمگیری بر رفتار و عمل انسان دارد. لذا این مقاله با هدف شناخت موانع عبرت پذیری به بررسی این موانع پرداخته است؛ زیرا با برطرف کردن موانع عبرت-پذیری، انسان می تواند به رستگاری حقیقی نائل شود. تشابه زندگی انسان ها و اقوام و ملل مختلف با یکدیگر، حساسگری و اندیشه ورزی و نیز تأثیرپذیری انسان، مبانی این روش را تشکیل می دهند؛ یعنی در اثر تعامل این ویژگی ها با یکدیگر، حالت عبرت پدید می آید. دستیابی به بینش، بهره مندی از تجارب دیگران، مصونیت نسبی از خطا و در نهایت استفاده بهینه از باقیمانده عمر، از پیامدهای تربیتی و آثار عبرت است. در این مقاله مسئله عبرت و موانع عبرت پذیری از منظر حضرت علی علیه السلام، به ویژه در نهج البلاغه بررسی شده است. این مقاله به روش توصیفی و شیوه کتابخانه ای و الکترونیکی نگاشته شده است. از جمله موانعی که در این مقاله به آن ها اشاره شده عبارتند از؛ غفلت، جهل، تقلید کورکورانه، آرزوهای طولانی، موعظه پذیر نبودن، حسد، کفرورزی و... که در این مقاله مورد-بررسی قرار گرفته شده است. در نتیجه با شناخت این موانع، انسان می تواند با رفع آن ها به مسیر سعادت خود برسد.

کلید واژه ها: عبرت، عبرت پذیری، موانع، امام علی علیه السلام، نهج البلاغه

مقدمه

عبرت واژه‌ای است که در قلمرو تربیت کاربرد گسترده‌ای دارد. همه ادیان الهی و مکاتب تربیتی،- پیروان خود را به درس‌آموزی از سرگذشت پیشینیان و مقایسه موقعیت خود با آنان دعوت می‌کنند. اسلام نیز به طور گسترده مسلمانان را به سیر در آفاق و انفس، توأم با تفکر و اندیشه در سرگذشت دیگران فراخوانده است. شکی نیست که این فراخوانی به دلیل تأثیر چشمگیری است که بر عمل و رفتار انسان داشته است. اما موانعی در این راه وجود دارند که باعث عدم عبرت‌پذیری می‌شوند.

عبرت یک مفهوم گسترده است که در جمیع موجودات و مخلوقات جاری است. طبق آیات و روایات، در درون مطلق هر حادثه و واقعه‌ای در عالم آفرینش، عبرت وجود دارد؛ اما مهم این است که انسان بتواند عبرت‌ها را از دل این حوادث بیرون بکشد.

امام علی علیه‌السلام کلمه عبرت را در بسیاری از حکمت‌های خود به کار برده‌اند. برای مثال امیرالمؤمنین علیه‌السلام در حکمت ۲۹۷ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «عبرت‌ها چه بسیارند و عبرت گرفتن‌ها چه اندک!».»

هم‌چنین در حکمتی دیگر از نهج‌البلاغه آمده است: «هر که حساب نفس خود کند، سود برد و هر که بینا گردد، بفهمد و هر که بفهمد، به دانش رسد.» (دستی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۱۰۲) پرسش این نوشتار این است که چه علل و عواملی موجب می‌شود که بسیاری از مردم، تجربیات تلخ و شیرین گذشته خود یا دیگران را مد نظر قرار نمی‌دهند و بارها آن تجربیات تلخ را تکرار می‌کنند.

«عبرت‌آموزی» از روش‌های تربیتی اسلامی است که در قرآن، سنت و سیره معصومین علیهم‌السلام از جمله امام علی علیه‌السلام به آن توجه و تأکید شده است. امام علی علیه‌السلام با توصیه به تأمل و تفکر در تاریخ و پند از حوادث آن، همه را به عبرت‌آموزی از سرانجام نیک و بد گذشتگان دعوت می‌کند.

در عبرت‌آموزی سه نکته جالب توجه وجود دارد: نخست آن‌که عبرت‌آموزی مستلزم داشتن چشمی بینا، عقلی ژرف و درون‌نگر و دلی بیدار است؛ زیرا بدون نظر عمیق همراه اندیشه و فکر، عبرت‌آموزی ممکن نیست؛ دیگر این‌که عبرت‌آموزی با انگیزه باعث آثار ارزشمندی هم‌چون پاک‌دامنی، بی‌رغبتی به

دنیا، کاهش لغزش و خطا و شناخت خویشتن و کوتاه شدن طمع و زیادی فهم و درک و تقوا می‌شود. و سومین نکته این‌که در عبرت‌پذیری موانعی وجود دارد که انسان باید در رفع آن‌ها بکوشد.

در مقاله‌ای با عنوان «عبرت و تربیت در قرآن و نهج‌البلاغه» به تألیف محمدرضا قایمی مقدم در آن به مبانی عبرت و پیامدها و منابع پرداخته است. هم‌چنین آقای علی‌رضا ابراهیمیان در مقاله‌ای با عنوان «زمینه‌ها، شرایط و موانع عبرت‌پذیری در قرآن و نهج‌البلاغه» به بررسی شرایط و موانع عبرت‌پذیری پرداخته است. و در مقاله‌ای با عنوان «موانع عبرت‌آموزی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با تأکید بر خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه» به تألیف آقای مرتضی چمن‌نژاد و خانم هانیه صالحی خشنودی به این مسأله پرداخته شده که مفهوم عبرت و عبرت‌آموزی یک اصل مهم و اخلاقی است که می‌تواند تأثیرات عمیقی در زندگی اشخاص بگذارد.

این مقاله به روش توصیفی و گردآوری کتابخانه‌ای و الکترونیکی جمع‌آوری شده و به دنبال آن است که به شناخت و رفع موانع عبرت‌پذیری که کمتر به آن توجه شده است، بپردازد.

مسئله اصلی در این مقاله عبارتند از؛ موانع عبرت‌پذیری از منظر امام علی علیه‌السلام کدام‌اند. لذا هدف از این تحقیق باتوجه به دیدگاه امام علی علیه‌السلام و تأثیر عجیب زندگی کوتاه دنیوی بر حیات دائمی انسان این است که با کنکاش و تعمق در آیات و دستورات الهی و سیره و سنن پیامبران و ائمه معصومین علیهم‌السلام موانع را بشناسیم و درصدد برطرف کردن آن‌ها باشیم تا این‌که عبرت‌پذیری را به عنوان منبعی مهم از دیدگاه اسلام برای راهیابی انسان به مسیر سعادت بشناسیم.

۱-۱. عبرت:

عبرت بر وزن فعله از ریشه «عبر» است که به معانی گوناگونی چون: «تفسیر کردن، سنجیدن، تعجب کردن و عبور کردن» آمده است. (راغب اصفهانی، ۱۹۹۲م، ج ۱، ص ۳۲۰) این معانی، مشهور و کاربردی-ترین معانی برای کلمه عبرت است. وجه اصلی آن‌ها، انتقال از حالی به حال دیگر است.

عبر در اصل به معنای گذشتن از حالی به حال دیگر است. و با واژه عبور هم خانواده است. اعتبار و عبرت، یعنی حالتی که با آن از شناخت محسوس به شناخت غیرمحسوس دست می‌یابند. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۴۳)

عبرت اسم مصدر از اعتبار به معنای پندپذیری است. (فیومی، ۲۰۰۷م، ج ۱-۲، ص ۳۹۰) به همین مناسبت به حوادثی که به انسان پند می‌دهد عبرت گویند، چرا که انسان را به یک سلسله تعلیم کلی رهنمون کرده و از مطلبی به مطلب دیگر عبور داده و به امری کلی‌تر منتقل می‌کند.

۱-۲. معنای اصطلاحی عبرت:

بعضی گفته‌اند: «عبرت» به معنای دلالتی است که انسان را به مقصود می‌رساند. (طبرسی، ۵۳۶ق، ج ۵، ص ۴۱۵) این واژه به معنای تعجب نیز آمده است. (رویغی افریقی، ۱۹۸۸م، ج ۱۸، ص ۳۵۰) شاید از این جهت که بسیاری از حوادثی را که انسان از طریق حوادث مهم و آشکار کشف می‌کند تعجب‌آمیز است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۶۳) که بنظر می‌رسد معنای اول، معنای بهتری از عبرت باشد.

عبرت‌پذیری به معنای عبرت‌پذیرنده. عبرت پذیرفتن کنایه از پندگرفتن و نصیحت گوش کردن است. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۰، ص ۱۵۷۳۶)

۱-۳. موانع

موانع جمع مانع. چیزهایی که بازدارند و ممانعت کنند کسی را از کاری. هرآنچه مانع اجرای کاری گردد. عوائق، مشکلات بازدارنده از پیشرفت امور. (دهخدا، ۱۹۳۱م، ج ۲، ص ۲۸۴۵) و در اصطلاح «مانع» به چیزی اطلاق می‌شود که مانع یا موانعی برای پیشروی یا ادامه یک فرآیند یا کار قرار می‌دهد. این واژه در زمینه مدیریت، فناوری، و روزمره به کار می‌رود. (لغت‌نامه مخفف)

(۲) موانع عبرت‌پذیری از منظر امام علی علیه‌السلام

انسان باید از عبرت‌های اطراف خود پند بگیرد تا راهی که گذشتگان آن را سپری کرده‌اند او دوباره تکرار نکند و عمر گرانبهایش به بیهودگی تلف نشود. در اطراف انسان چیزهای زیادی وجود دارد که اگر به آن‌ها دقت کند می‌تواند از آن‌ها پند و عبرت بگیرد مثل مرگ که همیشه در حال وقوع است و هیچ‌کس از آن گریزی ندارد، یا مثل دنیا که روزی انسان با همه وابستگی‌ها باید آن را ترک کند، شیطان که چگونه این همه عبادت او به خاطر یک نافرمانی باطل شد و ... این‌ها همه عبرت هستند که اگر به آن‌ها دقت شود مسیر صحیح تشخیص داده می‌شود، به بیراهه کشیده نمی‌شود اما گاهی موانعی وجود دارد که انسان‌ها را از عبرت‌گیری باز می‌دارد و باعث می‌شود که انسان تصمیم غلط بگیرد و توشه‌ای برای آخرت خود فراهم نکند و در آخرت پشیمان باشد.

اگر این موانع برطرف شود و انسان راه درست را از غلط تشخیص دهد می‌تواند به آن سعادت‌ی که ائمه علیهم‌السلام رهنمون کرده‌اند دست یابد.

در این مقاله به مواردی از موانع عبرت‌پذیری پرداخته می‌شود از جمله:

۱-۲. جهل

یکی از موانع اساسی در عبرت‌آموزی، جهل آدمی است؛ زیرا جهل، آدمی را در وادی گمراهی قرار می‌دهد و اجازه یادگیری و پندگیری را از وی سلب می‌کند. از این‌رو خداوند در بیان امت‌هایی که از رخدادهای تاریخی پند می‌گیرند و آن را درسی برای تصحیح رفتار و اصلاح کارهای خویش قرار می‌دهند، به عالمان اشاره می‌کند، زیرا این عالمان هستند که از فرجام امت‌های گذشته و رخدادهایی از این دست پند و عبرت می‌گیرند و به اصلاح کارهای خویش و جامعه اقدام می‌کنند. (نمل، آیات ۵۰ الی ۵۲)

گاهی حضرت امیر علیه‌السلام جهل را در مقابل عقل آورده‌اند مثلاً در خطبه ۱۸۹ نهج‌البلاغه می‌فرمایند:

«... وَ كَفَىٰ بِذَٰلِكَ وَاعِظًا لِّمَنْ عَقَلَ وَ مُعْتَبَرًا لِّمَنْ جَهَلَ ...»؛ مرگ را همین بس که برای کسی که خرد ورزد پنددهنده باشد و برای کسی که نمی‌داند و آن را نمی‌شناسد عبرت‌دهنده باشد. یعنی انسان نادان

غرور مایه شکست در زندگی و سبب عقب‌افتادگی است، یک لشکر مغرور به سادگی جنگ را می‌بازد، یک سیاست‌مدار مغرور به آسانی زمین می‌خورد، یک محصل مغرور در امتحانات رفوزه می‌شود، یک ورزشکار مغرور بازی را به حریف می‌بازد و بالاخره یک مسلمان مغرور خود را گرفتار قهر و غضب الهی می‌سازد.

آنچه در بالا گفته شد تنها بخش کوچکی از روایاتی است که درباره خطرات غرور و خودبینی سخن می‌گوید و گرنه روایات در این زمینه فراوان است و مطالعه همین بخش برای پی بردن به آثار زیان‌بار غرور و خطرات آن کافی است.

نتیجه‌گیری:

عبرت یک مفهوم گسترده است که در جمیع موجودات و مخلوقات جاری است. طبق آیات و روایات، در درون مطلق هر حادثه و واقعه‌ای در عالم آفرینش، عبرت وجود دارد؛ اما مهم این است که انسان بتواند عبرت‌ها را از دل این حوادث بیرون بکشد. اما همیشه بر سر راه انسان‌ها موانعی وجود داشته که سد راه رسیدن انسان به سعادت و کمال او و عبرت‌پذیری‌اش می‌شوند. از جمله این موانع که باید آن‌ها را بشناسیم و درصدد رفع آن‌ها برآیم موارد زیر می‌باشند:

- ۱- جهل نه تنها در زندگی دنیوی برای انسان زیان‌بار است، بلکه خطر آن همواره در زندگی اخروی نیز دامن‌گیر انسان می‌شود و او را گرفتار شقاوت و بدبختی می‌کند. جهل در وجود انسان‌ها با گذشت زمان ریشه دوانیده و با تأثیرات منفی عمیق، آن‌ها را در گمراهی شدید قرار می‌دهد.
- ۲- کفر کافران ناشی از نافرمانی عقل و اطاعت از دشمن عقل، یعنی هوس است. نافرمانی از عقل، دیده عقل را ضعیف می‌کند و اگر ادامه یابد، آن فرد را به تدریج نابینا می‌سازد.

۳- یکی از موانع عبرت‌پذیری، عدم نصیحت‌پذیری است، چون کسی که پندپذیر نباشد، عبرت‌ها را هم نمی‌پذیرد.

۴- یکی دیگر از مواردی که برای عبرت گرفتن مانع محسوب می‌شود، داشتن آرزوهای دور و دراز است و کسی می‌تواند چهره‌ی زیبایی حقیقت را آن‌گونه که هست ببیند و به سرچشمه زلال معرفت برسد که دیده عقل خود را با حجاب آرزوها نپوشاند و در میان ابرهای تیره و تار طول امل قرار نگیرد.

۵- غفلت یکی از خانمان‌سوزترین مصیبت‌هاست. غافل، هم‌چون شخصی در حال خواب می‌ماند که خانه‌اش در میان شعله‌های آتش می‌سوزد و بی‌خبر از سوختن جان و مالش است.

۶- تقلید کورکورانه از دیگران، اندیشه آدمی را در تنگنای چارچوب فکری دیگران به بند می‌کشد و توان پرواز در افق‌های تازه و روشن و دلخواه را از آدمی می‌ستانند.

۷- اثر زیانبار حسد این است که حجاب ضخیمی در برابر معرفت و شناخت حقایق می‌افکند، چرا که حسود نمی‌تواند نقطه‌های قوت محسود را ببیند هر چند استاد و مربی و بزرگ او باشد، بلکه دائماً چشم او در پی جستجو برای نقاط ضعف است و ای بسا به خاطر حسد، خوبی را بدی و نقاط قوت را ضعف بیندارد و از آن‌ها دوری کند.

۸- حب دنیا و دنیاگرایی، مانع انسان در هر مقصد و مقصود دینی است، از آن‌جا که در فطرت انسان جز حب حق تعالی که کمال مطلق است، چیز دیگر نیست، وقتی این محبت با محب دنیا و دنیاگرایی آمیخته شود، صفحه قلب را زنگار می‌گیرد و در نتیجه قلب، حقایق را آن‌گونه که هست نشان می‌دهد.

۹- خودپسندی در انسان نه تنها مانع فهم و درک عقل خودش می‌شود، بلکه مانع این می‌شود که از دیگران هم بتواند استفاده و استشاره کند. انسان از خودراضی، خود را تافته‌ای جداافتاده و بی‌نیاز از دیگران می‌بیند، در نتیجه نصایح، مشورت‌ها و راهنمایی‌های دیگران را یا اصلاً گوش نمی‌کند یا به آن‌ها توجه نمی‌کند.

۱۰- غرور مایه شکست در زندگی و سبب عقب‌افتادگی است، یک لشکر مغرور به سادگی جنگ را می‌بازد، یک سیاستمدار مغرور به آسانی زمین می‌خورد، یک محصل مغرور در امتحانات رفوزه می‌شود،

یک ورزشکار مغرور بازی را به حریف می‌بازد و بالاخره یک مسلمان مغرور خود را گرفتار قهر و غضب الهی می‌سازد.

منابع:

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، چاپ هشتم، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۵.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۲، محقق/مصحح: غفاری، علی اکبر، بی جا: جامعه - مدرسين، ۱۴۱۶ق

۳. ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، لبنان -- بیروت: بی نا، ۱۴۰۸ ق.

۴. الهی قمشه ای، مهدی محی الدین، چاپ هشتم، قم: انتشارات فاطمه الزهرا سلام الله علیها، ۱۳۸۷.

۵. انصاریان، سید حسین ، ترجمه نهج البلاغه، بی جا: انتشارات آیین دانش ، ۱۳۹۶ ش.
۶. بهرام پور، ابولفضل، تفسیر یک جلدی مبین ، بی جا: انتشارات آوای قرآن، ۱۳۹۱ .
۷. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بی جا: آل البيت ، ۱۴۱۴ ق .
۸. الحسینی الخطیب، سید عبدالزهره ، مصادر نهج البلاغه، ج ۴، بیروت: بی جا، ۱۳۸۶ ق.
۹. خمینی، روح الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۲.
۱۰. دشتی، محمد ، ترجمه نهج البلاغه، تهران: پیام عدالت، ۱۳۹۲.
۱۱. دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه دهخدا، ج ۲ ، تهران: بی نا، ۱۹۳۱ م
۱۲. دین پرور، سید حسین، دانشنامه نهج البلاغه ، ج ۲، بی جا: بی نا، ۱۳۹۴
۱۳. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، حسین بن محمد، بیروت: بی نا، ۱۴۱۲ ق
۱۴. رسولی محلاتی، سید هاشم، ترجمه غرر الحکم و دررالکلم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸.
۱۵. رسولی محلاتی، هاشم ، چهل حدیث ، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷ ش.
۱۶. رضوی، سید جواد ، عاقبت گنهکاران، چاپ اول، بی جا: کتاب قدسیان، ۱۳۹۲.
۱۷. شهیدی، سید جعفر ، ترجمه نهج البلاغه، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸.
۱۸. صبحی صالح، ترجمه و شرح نهج البلاغه، چاپ اول، قم: مؤسسه دارالهجره، ۱۴۱۴ ق.
۱۹. طبرسی ، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بی جا: بی نا، ۵۳۶ هـ.
۲۰. عبده ، محمد ، شرح عبده، ج ۱، چاپ اول، قم: ذوی القربی ، ۱۳۸۵.
۲۱. فرید تنکابنی، مرتضی، رهنمای انسانیت سیری دیگر در نهج الفصاحه، تهران: دفتر - نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۹ ش.
۲۲. فیض الاسلام، علی نقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران: بی نا، ۱۳۶۵ ق.

۲۳. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر ، ج ۱-۲، بیروت: بی جا، ۱۴۲۸ق یا ۲۰۰۷ م .
۲۴. قرائتی، محسن ، تفسیر نور، ج ۷، بی جا: مؤسسه در راه حق ، وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۷۴ش.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر ، ترجمه نهج البلاغه، بی جا: انتشارات امام علی بن ابی - طالب، ۱۳۹۸ش